

BUZINKAY GÉZA

A magyar közművelődési lapok „élet- és jellemrajzai”, 1867–1890

— Rovatelemzési kísérlet —

A kiegyezés időszakának állandó magyar lapolvasó közönségét — eltekintve a politikai napi sajtóból tájékozódók széles rétegeitől — nagy vonásokkal két tömbre oszthatjuk: az általánosan és magas szinten művelt értelmiségiek szűkebb, illetve a városi értelmiségi-hivatalnoki foglalkozásúak és a kispolgárok népesebb csoportjára. Az előbbieknek készültek a revü típusú folyóiratok, mint például a *Budapesti Szemle*, a *Magyar Tudományos Akadémia Értesítője*, az *Új Világ* vagy a *Figyelő*, az utóbbiaknak pedig a közművelődési sajtó „enciklopédiai” lapcsoportja. Természetesen e két tömb gyorsan alakult, tagolódott és egymásba folyt, sőt nyomukban újabb rétegek nőttek fel, a hetvenes évek közepétől egyre világosabban.

A közművelődési sajtó a nemzeti művelődést kívánta elősegíteni, szórakoztató formában.¹ Feladatkörével szükségszerűen együttjárt a tartalmi heterogenitás. Szépirodalmi s politikai lapok, revük és szaklapok rovattípusai jelentek meg benne, bizonyos módosításokkal. Elképzelt olvasóközönségénél a folyamatos művelődésre nevelést, ennek megalapozását egy speciális állandó rovattípussal szolgálta: az „élet- és jellemrajzokkal”. Az „enciklopédiai” lapok portrékban mutatták be azokat a kortársakat, akiknek ismeretét a művelt embertől elvárták, s akiknek tetteivel, nézeteivel, eredményeivel a lap többi írásában foglalkoztak. Ez a fontos szerep teszi indokolttá, hogy alaposabban megvizsgáljuk a portrérovatokat.

Angol és francia példák alapján 1833-tól jelent meg a gyorsan népszerűvé váló lipcsei *Pfennig-Magazin*,² amelyben jelentős szerepet játszott a portrérovat is. Ettől kezdve a gombamód szaporodó német szórakoztató és családi lapoknak, többek között a *Vasárnapi Újság* egyik közvetlen mintájának, a szintén lipcsei *Illustrirte Zeitung*nak³ is állandó rovata maradt. A magyar lap-típus egészéhez hasonlóan ez a rovat is német mintát követett, és a *Vasárnapi Újság* nyomán az 1880 előtti összes korai „enciklopédiai” lapban jelen volt.

A magyar „enciklopédiai” lapokban az első vagy az első két oldalt foglalta el az életrajz szövege, legtöbbször a bemutatott személy arcképével együtt. Nemegyszer második, sőt harmadik életrajz is megjelent a lap belsejében. Külön-

¹ A közművelődési sajtóra és fontosabb egyedeinek e korbéli irányára nézve I. BUZINKAY Géza: *A Vasárnapi Újság a dualizmus kor első felében, 1847–1890*. MKsz 1979, I, 25–42. l.; Uő.: *Közművelődési sajtó a dualizmus kor első felében*. ItK 1980, 5–6, 681–691.

² KIRCHNER, Joachim: *Geschichte des deutschen Zeitschriftenwesens*. Bd. 2. Wiesbaden, 1962, 140.

³ MIKLÓSSY János: „Organum a nagy közönségért”. (*A Vasárnapi Újság a Bach-korszak éveiben.*) Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1972. Bp. 1973. 334.

böző korok, nemzetek, foglalkozási rétegek és társadalmi osztályok képviselői kaphattak portrét. Egy-egy ilyen írás mindig tartalmazta a bemutatott alak fontosabb életrajzi adatait, a működésére, tevékenységére vonatkozókkal együtt, és a cikk írójától függően gyakran irodalmi színvonalú portrévá vagy karriermodellé is tágulhatott.

A rovat maga, az élet- és jellemrajzok cikktípusa nem volt azonban állandó. Egyedül a *Magyarország és a Nagy Világ* 1870-es évek közepi számaiban fedezhető fel az a törekvés, hogy típusilag rokonuljanak egymással a rovat cikkei. Akkor ott általában három részre tagolódtott a portré. Az első — legfeljebb első két — bekezdés a bemutatott személy élettörténetének, tevékenységének általános jelentőségét összegezte. Ezt követte az egész írás mintegy háromnegyedet-negyötödét kitevő karrierrajz, végül pedig az olvasó közelébe hozott egyéniség vázlatos bemutatása zárta a cikket. Ez utóbbi rész igen fontos volt, ez tartalmazta a szerző által kidomborítani kívánt életmód-magatartásmodellt. Itt esett szó a portré szereplőjének kinézéséről, kedélyéről, társalgási modoráról, családi életéről, vagyis mindarról, ami a nagy emberben ismerős vagy elérhető lehetett a közpolgár számára.

A nyolcvanas évek új lapjainak többségében e rovat jelentéktelenné rövidült és egyfajta részletezőbb gyászrovattá vált. A laptípusba tartozó *Magyar Salon* életrajzai viszont azért jelentenek eltérést az eredeti cikktípustól, mert felelő részben jóval magasabb, irodalmi mértékkel mérhető pályaképekké alakultak. A *Magyar Salon* életrajzainak a többi laphoz hasonló számbavételétől főleg azért tekintünk el, mert a hetilapokkal ellentétben ez a folyóirat előnyben részesítette az egy-egy téma köré csoportosított füzeteket, tehát az adott évek portréinak áttekintése nem a lap érdeklődési irányára, ennek mélységére vetne fényt, hanem pusztán a megfelelő időszakokban sorra került témakörökre.

A módszerről

Az életrajzi rovatok kvantitatív elemzésével olyan általános adatokat szeretnénk nyerni, amelyekre később a tartalmi szempontú vizsgálat épülhet. Nem foglalkozunk most tehát bővebben azzal, hogy kik voltak azok az egyének, akik a rovatban szerepeltek, működésük, jelentőségük melyik oldalát és mennyire vették figyelembe a lapok — csupán azzal, hogy az egyes lapok számára milyen csoport, típus tagjaiként, megtestesítőiként voltak jelen.

Egy lehetséges statisztikai elemzési módszer sajtótörténeti jelentőségét abban látjuk, hogy összehasonlításra alkalmas adatokkal szolgál a vezér- és iránycikkeket nélkülöző laptípusok esetében is (revük, magazinok, családi és szórakoztató lapok, élelápok, női lapok, gyermek- és ifjúsági lapok).

A sajtó kvantitatív elemzésére több példát találtunk a külföldi szakirodalomban,⁴ azok azonban meghatározott téma elemzésére szolgáltak. Most arra

⁴ Néhány éve ilyen elemzés jelent meg például arról, hogyan reagáltak Berlin napilapjai 1871 első félévének eseményeire, főleg a párizsi kommünre. (Koch, Ursula E.: *Berliner Presse und europäisches Geschehen 1871. Eine Untersuchung über die Rezeption der großen Ereignisse im ersten Halbjahr 1871 in den politischen Tageszeitungen der deutschen Reichshauptstadt. Berlin (West), 1978.*) A szerző itt az egyes eseményekre vonatkozó cikkek darabszáma mellett ezek hosszát, a sorok mennyiségét is kiszámította, s ebből kiindulva végezte el az értékelést és rangsorolást. Bonyolultabb, de nagyobb eredményeket nyújtó módszert dolgozott ki Alvar Ellegard, amikor a darwinizmusnak az angol sajtóbeli

teszünk kísérletet, hogy az önelvű sajtótörténeti kutatásban értékesítsük módszertani eredményeiket.

A statisztikus módszer alkalmazásában a mérséklet mellett óvatosan is igyekszünk eljárni. Okulnunk kellett abból, hogy nem eléggé átgondolt és a tárgyra külsődlegesen ráerőltetett szempontok alapján milyen bizonytalan és hamis adatokat lehet nyerni. Erre korábbi dolgozatunknak az életrajzi rovatokra vonatkozó néhány százalékos adata a jó példa:⁵ az elnagyolt és számszerűen hamis adatokat csak az mentheti, hogy az általuk jelzett tendencia legalább nem bizonyult tévesnek.

Az életrajzi rovatok alakulását most sajátosan tagolt tevékenységi-társadalmi szempontból és földrajzi — nemzeti oldalról vettük szemügyre. Először is a közművelődési lapok saját szemléletétől nem idegen, főként tevékenységek szerint elváló csoportokba osztottuk az életrajzokat. A politikai életrajzok közé vettük fel a székebb értelemben vett politikusokon kívül az uralkodók és a katonák portréit is. A gazdasági portrék közé azokét számítottuk, akiket ilyen tevékenységük miatt ítélték bemutatásra érdemesnek a lapok, mint például Sina Simont, Ganz Ábrahámot, A. Rotschildot vagy F. Lessepset. A szellemi foglalkozásúak csoportját a művészek, tudósok, szabadfoglalkozású értelmiségiek alkotják. Társadalomtörténetileg a legnehezebben körülhatárolható kategória azoké, akik társadalmi tevékenységük miatt kaptak portrét. E lapok fontosnak tartották, hogy szerepeltessék azokat, akik egy kisebb vagy nagyobb közösség érdeklődésére vagy tiszteletére igényt tartottak, s népszerűsítésük, bemutatásuk nem állt szoros kapcsolatban azzal, hogy az illető arisztokrata főispán, püspök, polgármester, néptanító vagy a pesti zsinagóga főkántora-e. Ebben az értelemben a polgári értékelésmód sajátos formáját testesítette meg e csoport. E négy kategórián kívül indokolt volt külön feltüntetni a nőkről készített jellemrajzokat. Ezek ugyan a társadalmi és a szellemi csoportokba is beoszthatók lettek volna, de akkor lehetetlenné vált volna, hogy figyelembe vegyük: e jelentős részben nőolvasókra számító laptípus mekkora jelentőséget tulajdonított a szűkebb családi körből kilépő, a nyilvánosság előtt mind nagyobb szerepet vállaló nőknek, egyáltalán figyelték-e rájuk? Végül külön kellett csoportosítani a történelmi portrékat, hiszen ezek nem a fenti, tevékenység szerinti tömbök közé illeszkedtek, hanem egy más, a történelem iránti érdeklődésre utaltak. Úgy is mondhatjuk: a szociológikus érdeklődést kifejező öt horizontális szemléletű csoporthoz ez utóbbi mint az időbeliségre vonatkozó vertikális szemléletű csoport társult.

A térbeli-nemzeti tagolódásnál a külföldi portrék között megkülönböztettük a nyugat-európai, a német, a közép-kelet-európai csoportokat, figyeltünk a balkáni, a török, az orosz, az olasz, a spanyol és a távoli kuriózumokat jelölő egyes csoportokra is. A nyugat-európai és angolszász csoportot kis híján teljes egészében a francia és az angol jellemrajzok tették ki, mellettük legtöbbször

jelentkezését és értékelését kutatta. (ELLEGARD, Alvar: *Darwin and the General Reader*. Göteborg, 1958.; Uő.: *Readership of the Mid-Victorian Press*. Göteborg, 1957.) Ellegard 107 darab 1859 és 1872 közötti angol periodika — politikai és egyházi lapok, revük és magazinok — adatait dolgozta fel és elemezte ki, a sajtóinformációk számát és mélységét egyaránt figyelembe vevő skálarendszerekkel. Elemzéseinek közlésében figyelemre méltó sajtótörténetírási újdonság volt, hogy a táblázatokat szemléletessé és így könnyebben áttekinthetővé, értelmezhetővé tette, amikor feldolgozta diagramokká.

⁵ Vö. BUZINKAY Géza: MKsz i. h.

csak az észak-amerikaiak voltak jelen évi egy-egy portréval. A német és osztrák-német csoportnál a Habsburg-család tagjainak besorolása volt kérdéses, amit úgy oldottunk meg, hogy a család magyarországi ágából származókat a magyar életrajzok közé soroltuk, a többieket — beleértve Ferenc Józsefet is — a németek közé. (Az őket bemutató portrék száma évente két-háromra rúgott.) A közép-kelet-európai portrék csoportjába a közvetlenül szomszéd népek képviselői kerültek, függetlenül attól, hogy a Habsburg-birodalomba tartoztak-e vagy sem; ide számítottuk a horvátokat is (a bolgárokat és görököket azonban a balkáni csoportba osztottuk be).

A megoszlásra vonatkozó adatokat több szempont alapján kiválasztott évekből gyűjtöttük össze. Első évnek a politikailag viszonylag nyugodt 1868-as évet választottuk, mert a korábbiakban annyira előtérben állt a politikai érdeklődés, hogy az az adatokat torzította volna. Befejező dátumként tartottuk magunkat az 1890. évhez. A politikailag nyugodt 1868. után az egyik választási év, 1872. következik, majd — abból a feltételezésből kiindulva, hogy Tisza Kálmán hatalomra jutása szemléleti változásokat is eredményezett — az 1875-öt megelőző és követő év. 1879-t nemcsak a balkáni válság átmeneti csillapodása miatt választottuk ki, hanem az új lapalapítások miatt is. Egy újabb, politikailag-társadalmilag „forró” év (1883.) után a csendesebb 1886. előzi meg a korszakzáró dátumot.

Az életrajzokat darabszámban és az összehasonlítás érdekében lehetőleg százalékos arányszámban is megadjuk. A százalékos adatok a tevékenységi körök szerinti bontásnál az egyes csoportoknak az összes életrajzhoz, a földrajzi—nemzeti bontásnál az összes külföldi életrajzhoz viszonyított arányát jelölik. A táblázatokat diagramokká is feldolgoztuk a szemléletesség érdekében. Az elemzés során készített összes táblázat és diagram közlésére a terjedelmi korlátok miatt nem nyílt lehetőség, ezért itt csupán a legjellemzőbb adatokat tartalmazók és az összehasonlítást lehetővé tevők kaptak helyet.

A portrérovatok általános átrendeződése, a politikai és a történelmi életrajzok

A *Vasárnapi Újság* életrajzi rovata 1890-ig mérsékelt ütemben, fokozatosan gyarapodott. Két esztendőben, 1876-ban és 1883-ban jelentkezett erősebb, illetve mérsékeltbb visszaesés. A korszakhatárainkat jelölő két időpont között szerkezetileg a legjelentősebb változás az volt, hogy a politikai portrék igen erősen visszaestek (51,7%-ról 16,2%-ra), a történelmieket viszont felíveltek (3,5%-ról 24,3%-ra). A többi csoportnál mindössze kismérvű gyarapodás állott be. (1. táblázat, 1. diagram)

A *Magyarország és a Nagy Világ* esetében már 1874-ben megindult a rovat erős visszaesése, és 1876—79 között az a mélypontra stagnált. A politikai portrék itt is erősen visszaestek (53,5%-ról a lap megszűnését megelőző 1883-i 29,3%-ra; sőt 1874-ben csupán 19,7%-ot tettek ki), helyettük a szellemi portrék vették át a legnagyobb csoport szerepét (1868: 22,5%, 1883: 31%). (2. táblázat, 2. diagram)

A politikai portrék alakulása sajátos volt: ez az egyetlen olyan csoport, amelyik mindkét lapban majdnem következetesen ellentétes módon gyarapodott vagy csökkent, mint a rovat egésze. Ez arra mutat, hogy ez a csoport meghatározó jelentőségű volt: visszaszorított másokat vagy helyet adott nekik. Abból, hogy egyedül akkor ugrott meg az ide sorolható életrajzok száma, amikor a rovat egésze mélypontjára jutott, az a következtetés vonható le,

1. táblázat

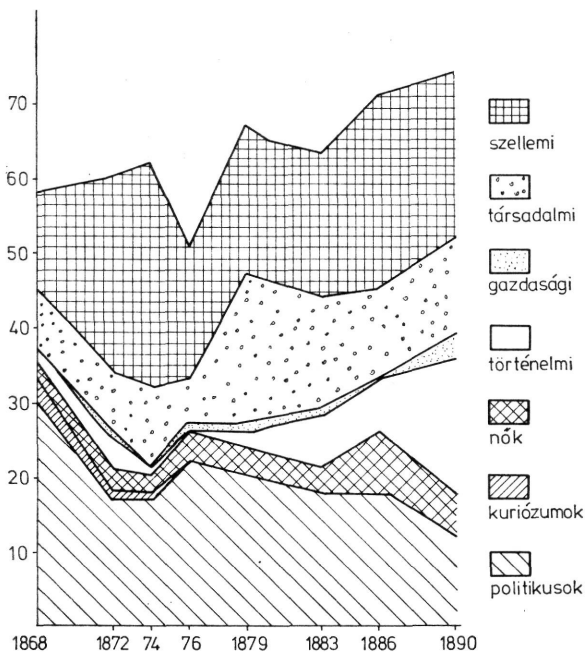
A Vasárnapi Újság életrajzi rovatának megoszlása

Év	politikai		szellemi		társadalmi		gazdasági		történelmi		nők		kurióznumok		összesen db
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	
1868	30	51,7	13	22,4	8	13,8	—	—	2	3,5	2	3,5	3	5,1	58
1872	17	28,3	26	43,3	8	13,3	1	1,7	4	6,7	3	5,0	1	1,7	60
1874	17	27,4	30	48,4	11	17,7	—	—	1	1,7	2	3,2	1	1,6	62
1876	22	44,0	17	34,0	6	12,0	1	2,0	—	—	4	8,0	—	—	50
1879	20	29,8	20	29,8	20	29,8	1	1,5	2	3,0	4	6,0	—	—	67
1883	18	28,6	19	30,2	15	23,8	1	1,6	7	11,0	3	4,8	—	—	63
1886	18	25,3	26	36,6	12	17,0	—	—	7	9,7	8	11,4	—	—	71
1890	12	16,2	22	29,7	13	17,5	3	4,1	18	24,3	6	8,2	—	—	74

2. táblázat

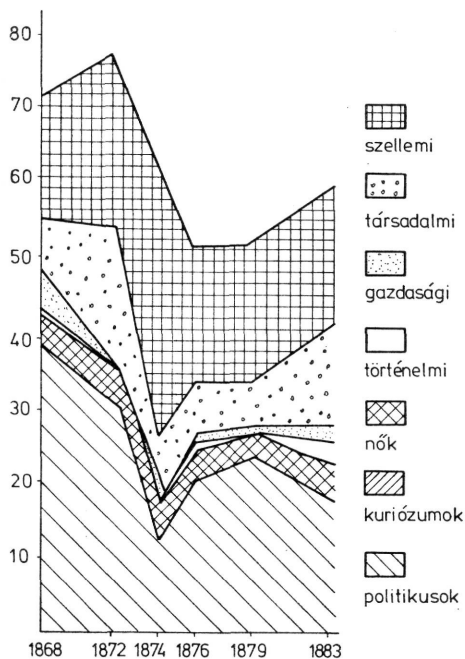
A Magyarország és a Nagy Világ életrajzi rovatának megoszlása

Év	politikai		szellemi		társadalmi		gazdasági		történelmi		nők		kurióznumok		összesen db
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	
1868	38	53,5	16	22,5	7	9,9	5	7,0	1	1,4	4	5,6	—	—	71
1872	30	39,0	23	29,9	19	24,7	—	—	—	—	5	6,5	—	—	77
1874	12	19,7	35	57,4	8	13,1	1	1,6	—	—	5	8,2	—	—	61
1876	20	39,2	18	35,3	7	13,7	1	2,0	1	2,0	4	7,8	—	—	51
1879	23	45,1	18	35,3	6	11,8	1	2,0	—	—	3	5,9	—	—	51
1883	17	29,3	18	31,0	13	22,4	2	3,4	3	5,2	5	8,6	—	—	58

1. diagram

A Vasárnapi Újság életrajzai tevékenységi körök szerint (db)

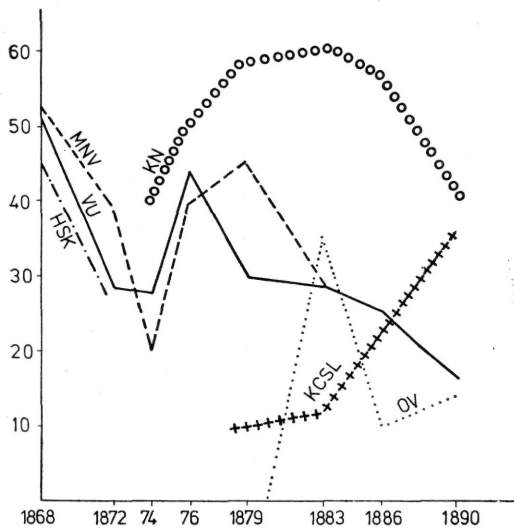

2. diagram

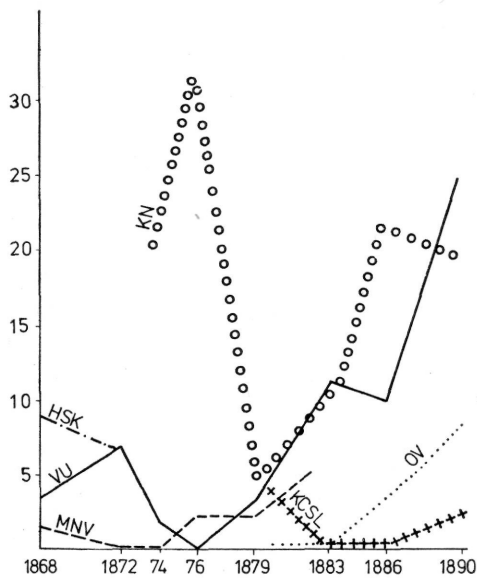
A Magyarország és a Nagy Világ életrajzai tevékenységi körök szerint (db)

3. táblázat
A Képes Néplap életrajzainak megoszlása

év	politikai		szellemi		társadalmi		gazdasági		történelmi		nők		kuriozumok		összesen db
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	
1874	2	40,0	1	20,0	1	20,0	—	—	1	20,0	—	—	—	—	5
1876	8	50,0	1	6,2	—	—	1	6,2	5	31,2	1	6,2	—	—	16
1879	14	58,3	3	12,5	1	4,2	—	—	1	4,2	3	12,5	2	8,3	24
1883	6	60,0	—	—	1	10,0	—	—	1	10,0	1	10,0	1	10,0	10
1886	8	57,1	1	7,1	1	7,1	—	—	3	21,6	—	—	1	7,1	14
1890	9	40,9	2	9,1	3	13,6	—	—	4	18,2	2	9,1	2	9,1	22

3. diagram
A politikai életrajzok a lapokban (%)

4. diagram
A történelmi életrajzok a lapokban (%)

hogy a politika elvonta a figyelmet a többi területtől. Azt mondhatjuk tehát, hogy mind a szerkesztői tájékozódás, mind az olvasói igények még a közművelődési sajtó „enciklopédiai” laptípusát is erősen politikus érdeklődésűvé tették. Ez érdekes tünet, hiszen nem nevezhetjük természetesen, hogy a politika ilyen mértékben szabályozó szerepet játsszék a közművelődési lapokban. A magyarokkal leginkább rokonítható német családi lapokból hiányzott ez a jelenség, a közvetlen politizálás is. Ez alapvető különbség a két változat között. Bár 1890-ig úgy látszott, hogy a *Vasárnapi Újság* alakulásának tendenciája a német nyelvterületen korábban és világosabban elkülönült sajtótípusét követi és irodalmias-ismeretterjesztő családi lappá válik. A nyolcvanas évek végére megváltoztatott alcímében, egész szerkezetével ezt hirdette,⁶ ám az aktualitásokat ábrázoló képanyag növelésével ellenkező irányban indult el. A századfordulóra pedig már az *Illustrated London News*, az *Illustration* és a *Berliner Illustrierte Zeitung* magyar társa kívánt lenni, saját hagyományai megőrzése mellett. Vagyis továbbra is többféle funkciót töltött be.

A politikai portrék csoportjának nem csak a középosztálybeli családoknak készülő „enciklopédiai” lapok életrajzi rovatában volt ilyen döntő súlya. A *Képes Néplapban* — mely a paraszti kézműves családokhoz szólt, s törzsanyagát a *Vasárnapi Újság*ból válogatott, rövidített cikkek, valamint képanyag alkotta — még szembetűnőbb volt ez a szerep: itt már túlsúlyá is változott. (3. táblázat) A kevés portré nagyobb része mindenkor politikusokat mutatott be, s csak 1886 után lett érzékelhető a többi csoport növekedése.

Az 1870-es évek végéig a különböző közművelődési lapok között közel azonos arányban szerepeltek a politikusok. (3. diagram.) A nyolcvanas évtizedben ez a viszonylagos összhang megbomlott, és e téren már számottevő különbség mutatkozott az egyes lapok között.

A *Vasárnapi Újság*ban eleinte jelentéktelenül kevés történeti jellemrajz volt, 1876-ban ezek hiányoztak is. A nyolcvanas években viszont gyorsan szaporodtak, s 1890-ben a szellemi portrék után a második legnagyobb csoportot alkották. A politikai életrajzoktól eltérően Nagy Miklós lapjai az 1880-as években sokkal jobban növelték a történeti portrék számát, mint akár a *Magyarország* és a *Nagy Világ*, akár ez évtized új közművelődési lapjai. (4. diagram)

A gazdasági és társadalmi portrék

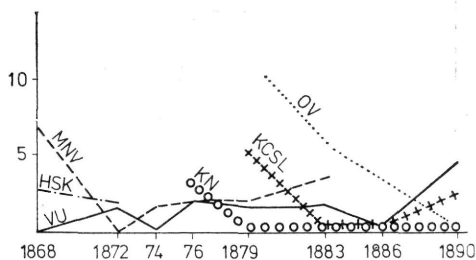
1890-ig a gazdasági foglalkozásúak életrajzainak száma a *Vasárnapi Újság*ban nem volt számottevő, jelenlétük is csak akkorra vált észrevehetővé. Végig az egész korszakban évente legfeljebb egy ilyen portré jelent meg, s ez a szám háromszorozódott meg (4,1%) a korszakzáró évben.

A hatvanas évek végén, a hetvenesek fordulóján a többi „enciklopédiai” lap (*Hazánk s a Külföld*, *Magyarország és a Nagy Világ*) e téren felülmúlta a *Vasárnapi Újságot*, s Ágai lapja a megszűnése előtti időszakban is még kevéssel több gazdasági portrét közölt. Egyébként szinte szabályszerűen következett be az, hogy az újonnan induló lapok megindulásukkor közöltek gazdasági életrajzokat, majd néhány éven belül teljesen kihagyták őket. (5. diagram) Ez pedig azt jelenti, hogy a sikeres gazdasági tevékenység mint karriermodell, a

⁶ Uo.

polgári self-made man típus hullott ki belőlük, az amelyik a hasonló angol lapfajta egyik központi tárgya volt már évtizedekkel korábban.⁷

Ezt a karriermodell funkciót — a szellemi portrék néhány darabja mellett — a társadalmi életben szereplők életrajzainak egy része töltötte be. Ezek általában a kitartó tanulás és néhány erkölcsi tulajdonság (például állhatatosság,

5. diagram

A gazdasági életrajzok a lapokban (%)

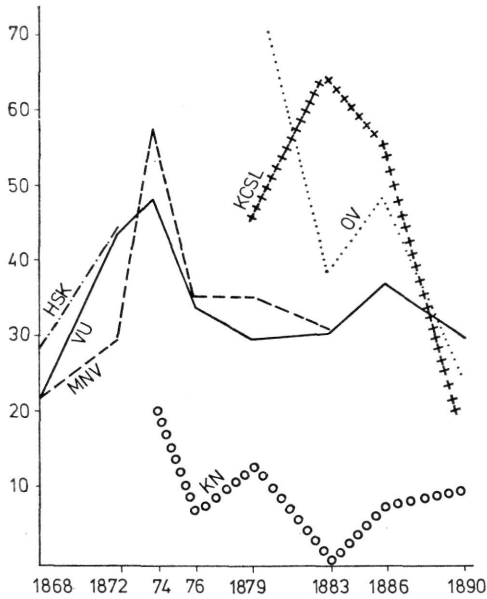
megvesztegethetetlen öntudat, hazafiság) sikerét, elismerését hirdették. E csoport a politikai és a szellemi portrék kettős szorításának hatására alakult: fő feladata az lehetett, hogy részben tágítsa a bemutatásra érdemesek két hagyományos kategóriáját, részben pedig a társasági beszéd témákhoz ismereteket nyújtson. Az mindenesetre kétségtelen, hogy ha elmosódó határok között is, de a szemléleti polgárisítás sajátos változatát szolgálta.

A szellemi-művészeti életrajzok

A tudósok, művészek és szabadfoglalkozású értelmiségiek jellemrajzainak közlése a laptípus programjából következett. A *Vasárnapi Újság*ban mégsem uralkodott ez a csoport a többi fölött, csupán a politikaiakkal azonos nagyságrendű alkotóelem maradt. E két csoport a hetvenes évek végének és a nyolcvanas évek végének kivételével egymással ellentétes mozgást végzett. Leginkább itt tűnik szembe, hogy a tudósok — művészek iránti érdeklődés fokozódása vagy lanyhulása a politikai eseményeknek rendelődött alá.

A különböző lapok szellemi életrajzainak mennyiségi aránya, illetve egy-egy lapon belül a többi életrajzhoz viszonyított részesedése markáns különbségeket jelez az egyes időszakokban. (6. diagram) Az „enciklopédiai” lapokban 1874-ig meredeken felívelt e portrék részesedése, utána visszaesett, a nyolcvanas években pedig kisebb változásokkal tartotta az összes életrajz mintegy harmadát elfoglaló helyét. A néplapot képviselő *Képes Néplap*ban volt a legalacsonyabb e portrék aránya, sőt 1883-ra nullára is csappant. Ettől kezdve jelentéktelenül gyarapodott. A nyolcvanas évek új családi lapjaiban (*Ország-*

⁷ KELLETT, E. E.: *The Press*. In: Young, G. M. (ed.): *Early Victorian England*. London, 1934. Vol. 2. 43. 1.

6. diagram
A szellemi életrajzok a lapokban (%)

Világ, Képes Családi Lapok) volt a legmagasabb az arányuk; az évtized végén viszont itt zuhanásszerűen csökkenni kezdtek — párhuzamosan a politikai portrék emelkedésével. (Vö. 3. diagram.)

Nők a közművelődési lapok portréi között

A nőket — színészeket, énekeseket és arisztokratákat, uralkodócsaládok tagjait — bemutató életrajzok száma fokozatos növekedéssel, az 1860-as évek végi és 70-esek eleji évi 2–3-ról a következő évtized végére 6–8-ra nőtt a *Vasárnapi Újságban*. A nők ilyen — a gazdasági foglalkozásúaknál nagyobb mérvű és folyamatosabb — térnyerése mindegyik lapokonál hasonlóképpen történt, csupán a *Képes Néplap* esetében esett vissza e portrék száma olykor a nullára.

A női életrajzok és általában a nőkre vonatkozó cikkek növekedése többféle változás eredménye volt. A nem politikai sajtó minden változatát „női lapnak” tartotta a korabeli magyar közvélemény, a közművelődési lapok pedig önmaguk is egyre tudatosabban vállalták, hogy családi, vagyis a nőolvasóknak szóló orgánumok legyenek. Az 1880-as években megnövő divat, kozmetikai és háztartási rovataik, mellékleteik éppúgy a lapszerkezeten belüli érvek emellett, mint a növekvő számú női portré. Az is érthető, hogy a vidéknek, falvaknak készül *Képes Néplap* miért maradt le ezen a téren: olvasókörében az írni—olvasni tudó nők aránya sokkal kisebb volt, mint a városi lakosságnál, a patriarkális szemlélet pedig még megbontatlan.

A nőkérdés és a nők előtérbe kerülése nem jelentette azt, hogy a női egyenjogúsítás iránt a leghalványabb megértést vagy akárcsak érdeklődést is tanúsították volna e lapok. Egyikük sem közölt portrét a nyugat-európai és amerikai nőmozgalmak képviselőiről, még csak elítélő hangon sem (ezt a *Vasárnapi Újság* néhány „elmélkedésében” tette meg).⁸ Számukra a nők elsősorban mint a társadalom szerves fejlődésének garanciáját jelentő hagyományos család központi alakjai, illetve mint a társadalmi és művészeti élet szereplői voltak fontosak.

Az életrajzok földrajzi — nemzeti tagolódása

A *Vasárnapi Újság* életrajzainak földrajzi — nemzeti hovatartozására fordítva figyelmünket, a legszembetűnőbb jelenség, hogy az 1870-es évek első felétől a magyar és a külföldi portrék részesedésének alakulása elszakadt egymástól. (4. táblázat, 7. diagram) Ennek az évtizednek végéig nőtt a külföldi életrajzok mennyisége, attól kezdve csökkent, a 80-as évek végén már rohamosan. A külföldi portrék számának alakulása azonban egyetlen kivételtől eltekintve nem befolyásolta az összes életrajz létszámbeli változását. E kérdésben lényeges különbséget láttunk a közeli rokon lappal, a *Magyarország és a Nagy Világgal* összehasonlítva (5. táblázat, 8. diagram): itt a külföldi jellemrajzok mennyiségi alakulását követte az összes jellemrajzé, vagyis a külföldi és a magyar portrék aránya nem változott számottevően. A *Magyarország és a Nagy Világ* portrérovatának kiegyensúlyozott arányai — megközelítőleg fele-fele részben magyar és külföldi, s a kilengés nem érte el a 8%-ot — éles ellentétben állnak a *Vasárnapi Újság* nyugtalan tájékozódó forgásával: a magyar és a külföldi portrék aránya közötti eltolódás itt meghaladta a 30%-ot. A *Vasárnapi Újság*ban a külföldiek részesedése az 1868. évi 27,6%-ról 1876-ra, fokozatos emelkedéssel, elérte a 60%-ot, ettől kezdve viszont, szintén fokozatosan, visszasüllyedt az 1890-i 27%-ra.

Nagy Miklós másik lapjában, a *Képes Néplap*ban a jelentékenyen kevesebb portré között másképp alakult a külföldiek aránya: előbb kis késéssel követte a *Vasárnapi Újság*beli ingadozást, 1883-tól viszont ellentétes irányban mozgott vagyis növekedett. (6. táblázat) A *Képes Néplap*éval rokon görbét mutat a nyolcvanas évek családi lapjaiban a hasonlóképpen kevés külföldi portré részesedése.

A sajtó, a hírszolgálat és a könyvkiadás gyarapodásának eredményeképpen növekedett azoknak a külföldieknek, elsősorban politikusoknak és íróknak a száma, akik a magyar újságolvasó közönség előtt is ismertté váltak. A közművelődési lapok többségében, a közérdeklődésnek megfelelően, növekedett tehát az életrajzaik száma. A *Vasárnapi Újság* — amely korábban a közönség pusztá kiszolgálása helyett nevelését, figyelmének irányítását vállalta s ezt a nyolcvanas években feladta vagy átértelmezte — tulajdonképpen ugyanezt a szintet közelítette meg, csakhogy ez az ő esetében a külföldi portrék számának csökkentésével járt.

A *Vasárnapi Újság* külföldi életrajzaiból a szerkesztő és a rovatot időnként félreismerhetetlenül irányító Szász Károly tájékozódási iránya világosan kibontakozik. Figyelemre méltó, hogy 1890-re Dél-Európa kiesett figyelme köréből; különösen jól látható, amint az olasz portrék lassan eltűntek. Török sze-

⁸ BUZINKAY Géza: MKsz i. m. 27. l.

4. táblázat

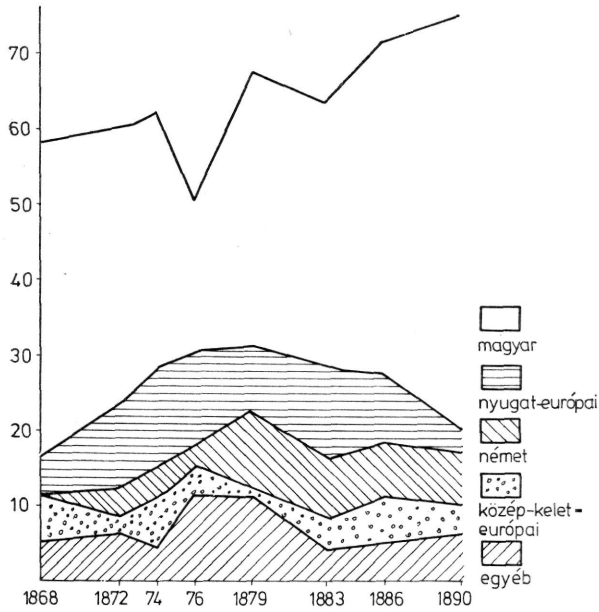
A Vasárnapi Újság külföldi életrajzai

év	nyugat-európai—angolszász		német		közép-kelet-európai		olasz		spanyol		török		orosz		balkáni		egzotikus		összesen		
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	
1868	5	31,3	—	—	6	37,5	3	18,8	2	12,5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	16	27,6
1872	11	47,8	4	17,4	2	8,7	2	8,7	1	4,3	2	8,7	—	—	—	—	—	1	4,3	23	38,3
1874	13	46,4	4	14,3	7	25,0	3	10,7	1	3,6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	28	45,2
1876	12	40,0	3	10,0	4	13,3	2	6,7	—	—	6	20,0	3	10,0	—	—	—	—	—	30	60,0
1879	9	29,0	10	32,3	1	3,2	2	6,4	2	6,4	4	12,9	—	—	1	3,2	—	3	9,7	31	46,3
1883	12	42,9	8	28,6	4	14,3	2	7,1	—	—	—	—	1	3,6	—	—	—	1	3,6	28	44,4
1886	9	33,3	7	25,9	6	22,2	1	3,7	1	3,7	—	—	2	7,4	1	3,7	—	—	—	27	38,0
1890	3	15,0	7	35,0	4	20,0	—	—	—	—	2	10,0	1	5,0	1	5,0	—	—	1	20	27,0

5. táblázat

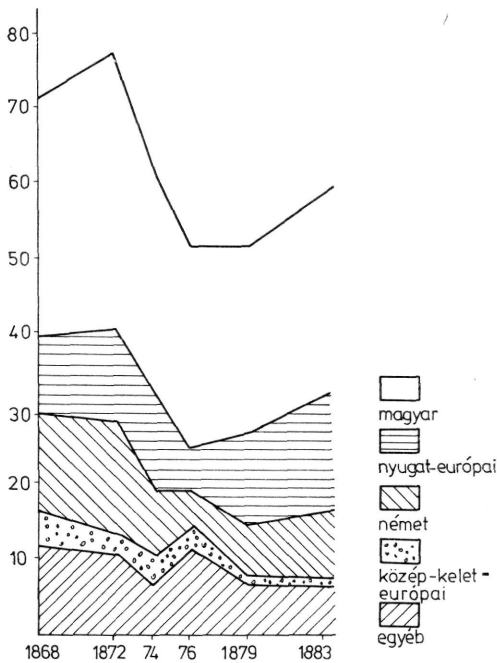
A Magyarország és a Nagy Világ külföldi életrajzai

év	nyugat-európai—angolszász		német		közép-kelet-európai		olasz		spanyol		török		orosz		balkáni		egzotikus		összesen		
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	
1868	10	25,6	13	33,3	5	12,8	7	17,9	3	7,7	1	2,6	—	—	—	—	—	—	—	39	54,9
1872	12	30,0	15	37,5	3	7,5	2	5,0	3	7,5	3	7,5	—	—	1	2,5	—	2	5,0	40	51,9
1874	13	41,9	8	25,8	4	12,9	3	9,7	1	3,2	—	—	1	3,2	—	—	—	1	2,5	31	50,8
1876	6	25,0	4	16,7	3	12,5	1	4,2	—	—	6	25,0	3	12,5	1	4,2	—	—	—	24	47,1
1879	12	46,1	7	26,9	1	3,8	—	—	1	3,8	2	7,7	—	—	1	3,8	—	—	2	7,7	51,0
1883	15	48,4	9	29,0	1	3,2	1	3,2	1	3,2	—	—	2	6,4	1	3,2	—	1	3,2	31	53,4

7. diagram

A Vasárnapi Újság életrajzai a főbb földrajzi—nemzeti csoportok szerint (db)

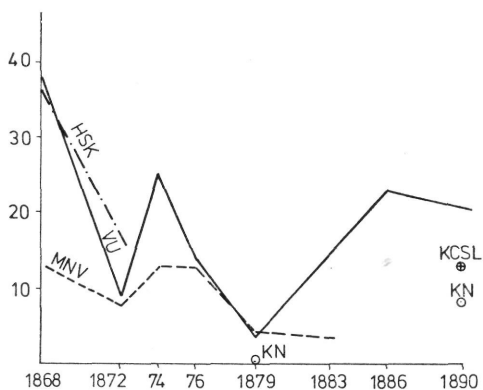

8. diagram

A Magyarország és a Nagy Világ életrajzai a főbb földrajzi—nemzeti csoportok szerint (db)

6. táblázat
A Képes Néplap külföldi életrajzai

Év	nyugat-európai-angolszász		német		közép-kelet-európai		olasz		spanyol		török		orosz		balkáni		egzotikus		összesen			
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%		
1874	1	50,0	—	—	—	—	1	50,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	40,0	
1876	—	—	1	12,5	3	37,5	—	—	—	—	2	25,0	—	—	—	—	—	—	—	8	50,0	
1879	4	25,0	3	18,7	—	—	—	—	1	6,2	3	18,7	1	6,2	1	6,2	—	—	3	18,7	16	66,7
1883	1	20,0	1	20,0	1	20,0	—	—	1	20,0	1	20,0	—	—	—	—	—	—	—	5	50,0	
1886	2	25,0	2	25,0	—	—	1	12,5	—	—	1	12,5	1	12,5	1	12,5	—	—	—	8	57,1	
1890	5	35,7	4	28,6	1	7,1	1	7,1	1	7,1	—	—	—	—	1	7,1	—	—	1	14	63,6	

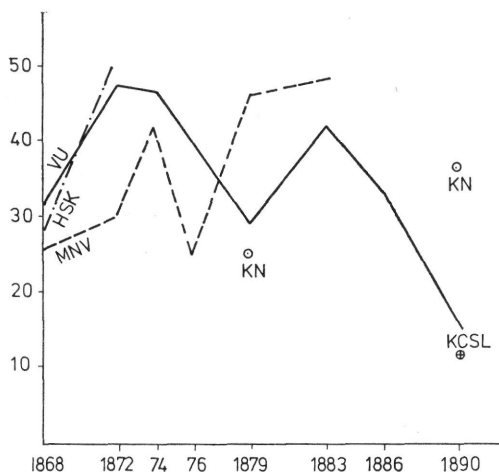

9. diagram

A közép-kelet-európai életrajzok a lapokban (%)

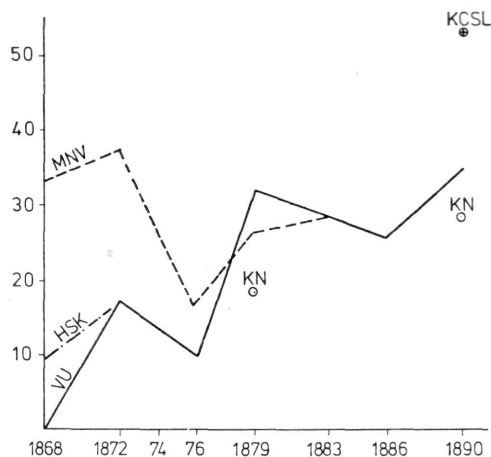
replők csak a 70-es években voltak jelen, s a balkáni háború időszaka indokolta, hogy 1876—79-ben megszorodtak. Ugyanekkor megjelentek az orosz portrék is, de számuk nem érte el a törökökét — ami mutatja a politikai érdeklődés és rokonszenv irányát.

Mint a többi közművelődési lapban, a *Vasárnapi Újságban* is három terület-ről került ki a külföldi életrajzok túlnyomó többsége: a Magyarországgal szomszédos részektől, Németországból és Nyugat-Európából, illetve Ameriká-

10. diagram

A nyugat-európai—angolszász életrajzok a lapokban (%)

11. diagram

A német és osztrák-német életrajzok a lapokban (%)

ból. (9—11. diagram) Az egész időszakot tekintve a közép-kelet-európai portrék aránya kis mértékben, a nyugat-európai—angolszász életrajzok aránya erősen csökkent, a német és osztrák-német portréké viszont megnőtt. Mindhárom csoport erős ingadozásokkal jelent meg a *Vasárnapi Újságban*, négy-öt évenként megváltoztatva csökkenési vagy növekedési tendenciáját. Mindhárom csoportot érintő változás 1879-ben következett be: ekkor a közép-kelet-európai portrék abszolút (3,2%), a nyugat-európaiak relatív (29%) mélypontra jutottak, a német portrék viszont olyan csúcspontot értek el (32,3%), amelyet majd csak 1890-ben haladtak túl. Már a diagramok meredeken egymással ellentétesen futó vonalai is érzékeltetik a *Vasárnapi Újság* nyugtalan és szüntelenül más irányú kizárólagosságra törekvő tájékozódását. A lap a 70-es évek végére fokozatosan jutott el a német orientációig: az 1860-as évek végén még a közép-kelet-európai portrékat részesítette előnyben, az 1870-es évek első felében pedig a nyugat-európai—angolszász életrajzok uralták e rovatát. A nyolcvanas években volt ugyan egy halványabb kísérlete e két csoport erősítésére (1883—86), ez azonban végül is sikertelen maradt.

A *Magyarország és a Nagy Világ* sok szempontból más utat járt. Először is azért, mert benne e három csoport részesedésének ingadozása kisebb mérvű volt, a *Vasárnapi Újság*helinek csupán kétharmada. A közép-kelet-európai portrék itt is csökkentek; igaz, már eleve is lényegesen kisebb helyet foglaltak el. A *Magyarország és a Nagy Világ* — külföldi portréinek tanúsága szerint — a legerősebben és leginkább egyértelműen érdeklődött a nyugatabbra élő, polgáriasultabb nemzetek iránt. A 60-as évek végén, a 70-esek elején erős német orientáció jellemezte, s ez csak a balkáni események sűrűsödése idején szorult vissza. A nyugat-európai—angolszász érdeklődés alig valamivel állt a német mögött, s ha 1874-től a kettő helyet is cserélt — szintén kis különbséggel —, a két csoport portréi nagyrészt azonos módon nőttek vagy csökkentek.

A *Vasárnapi Újság* és a *Magyarország és a Nagy Világ* külföldi portréinak ez az összevetése a polgári átalakulás mintaválasztásának különbözőségét dokumentálja. A *Vasárnapi Újságban* a politikai események erőteljesen befo-

lyásolták a figyelem mindenkori irányát, sőt a példaválasztást is. Érdeklődésének jellemzője volt, hogy egymás ellentétéként értelmezte a nyugat-európai — angolszász vagy a német orientációt. E téren hozzá hasonlított a *Hazánk s a Külföld* és a túlzottan kis számú adat ellenére is sejthetően a többi közművelődési lap magatartása. A *Magyarország és a Nagy Világ* számára egyértelműbb és egészségesebb volt a követendő példa, s álláspontját jóval kevésbé befolyásolták a politikai események.

A kétféle felfogás mögött felfedezhetők a magyar középosztály két csoportjának érdekei és szemlélete. Az előbbi a nemesi középosztályét tükrözi, mely polgárosodását alárendelte saját — és sajátos — nemzeti-politikai céljainak. Az utóbbi rávilágít a polgári középosztály szemléletére, amely műveltségének jellegénél fogva is nyitottabb volt a külső hatások előtt, a polgárosodást oszthatatlanabbnak ítélte; amely önmaga és saját kultúrája társadalmi elismertetését szolgálta, s még nem volt lehetősége önálló politikai tervek kovácsolására, ezért nála a politikai szempont nem is rendelte maga alá a többi szempontot.

Azt az egyébként is nyilvánvaló tendenciát szintén kihangsúlyozzák ezek az adatok, hogy Magyarországot e lapok művelődésileg sokkal inkább valamelyik nyugat- vagy közép-európai területhez tartozónak kívánták tekinteni, mintsem a földrajzilag és a valóságos történeti-művelődési helyzetnek megfelelően, a közép-kelet-európai terület részének. Nyugat felé néztek s oldalra kevéssé, hátuk mögé alig láttak.⁹ Ám e szempontból is volt árnyalatnyi eltérés a társadalmilag elkülönülő két lap között: a politikusabb, dzsentri középosztályi *Vasárnapi Újság* jobban kötve érezte magát a közép-kelet-európai térséghez, mint a polgári középosztályi *Magyarország és a Nagy Világ*, melynél a nyugatabbi Európa vonzása vitán felül állt mindvégig.

És most röviden érintenünk kell egy, az eddigiekben mellőzött szempontot: hogy személy szerint kik voltak a külföldi portrékban bemutatottak. Csupán arra utalunk, hogy a bizonyosfokú tudatossággal válogató „enciklopédiai” lapokban a korabeli európai szellemi — tehát nem a politikai — élet mely nagyságait tartották annyira jelentősnek, hogy közöljék élet- és jellemrajzukat, illetve kik voltak azok, akiknek neve ugyan előfordult a cikkekben, önálló portrét mégsem kaptak. Eleve volt bizonyos különbség a magyar és a külföldi életrajzok között: a magyarok nagyobbik része élő, munkálkodó személyekről készült, a külföldiek többségére viszont az illető halála adott alkalmat. Ez pedig azt jelentette, hogy inkább a közelmúlt, mintsem a jelen külföldi szereplői jelentek meg e lapokban. Az 1870-es években voltak még kivételek: portrét kapott Ch. Darwin többször is, egyszer-egyszer K. Marx, L. Büchner, K. Vogt. A 80-as években viszont nemhogy az akkor fellépő vagy befolyásuk csúcspontjára jutó tudósok, gondolkodók mellett mentek el a lapok szó nélkül, hanem az akkor elhunytak közül is hallgattak olyanokról, mint Th. Carlyle (akiről 80. születésnapján, 1876-ban még készült portré) és R. W. Emerson, de még J. W. Draper és J. A. Gobinaeu is hiányolható. A század gondolkodását mélyen befolyásoló, akkorra már történetinek számító alakok közül is egyedül csak Schopenhauerről emlékeztek meg születése századik évfordulóján. A 80-as

⁹ Ez a tájékozódási irány bizonyára összefüggött azzal a valóságos folyamattal, hogy az ekkoriban ugrásszerűen nagyvárossá fejlődő Budapest külföldi betelepülői is elsősorban Cseh- és Morvaországból, Alsó- és Felső-Ausztriából s Németországból érkeztek, a század-előn még élénk balkáni kapcsolatok pedig olyannyira visszaestek, hogy meglepően elenyésző számban jöttek csak onnan. Vö. SPIRA György—Vörös Károly: *Budapest története* IV. köt. Bp. 1978. 186—187., 221.

évek jócskán gazdagítható hiánylistája akkor igazán szembetűnő, ha az előző évtized portréival vetjük össze. Az 1870-es években elhunyt legjelesebb tudósoktól szinte hiánytalanul portréval búcsúztak a magyar közművelődési lapok is, így J. St. Milltől, L. Feuerbachtól, D. Strausstól, F. Guizot-tól, J. Michelet-től, F. Palackytól, A. Quètelet-től, Ch. Lyelltől, Justus Liebigtől, sőt például még a náluk kisebb jelentőségű amerikai természettudóstól, L. Agassiztól is. Úgy látszik tehát, hogy a 70-es évtizedbeli tájékozódási pontokat a következő évtizedre elvesztették ezek a lapok.

A fenti — mégoly hiányos — névsorból következtethetünk arra, hogy milyen források alapján igazodtak el közművelődési lapjaink a külföldi szellemi jelenségekben. Először is azok működését kísérték nyomon, akiket Kemény—Eötvös—Csengery nemzedéke tett itthon ismertté. Mellettük azokét, akiknek hírért az emigrációból hazatértek honosították meg, különösen az igen magas angol társadalmi és tudományos, irodalmi körökig eljutó Pulszky Ferenc;¹⁰ és végül azokét, akikét az 1860-as években a hosszabb német és angol tanulmányutakon járó protestáns diákok, lelkészek hazatérve megismertették. A közművelődési lapok számára azonban ezek a források már a 70-es években sem újultak meg: az új tudományos eredmények, filozófiai irányzatok és képviselői távoliak, idegenek maradtak. Az 1880-as években e téren megerősödött a szépirodalmi áttétel szerepe: a hosszabb-rövidebb időt külföldön töltő művészek, írók — mint például Ambrus Zoltán, Justh Zsigmond — közvetítették a gondolati, szemléleti újdonságokat, de elsősorban azokat, amelyek a nyugat-európai és főleg a párizsi szépirodalmat már áthatották. A klasszikus liberalizmus, a korai pozitívizmus és a mechanikus materializmus tanainak, képviselőinek bizonyos fokú ismeretéig jutottak el a közművelődési lapok, de amikor ezután új gondolatok, áramlatok kerültek uralomra, azokat már nem tudták elsajátítani, közvetíteni. A 70-es évtized félmúltbeli kapcsolódásából a 80-as évekre korszakos lemaradás kerekedett ki.

A rovatelemzés tanulságai

Az életrajzi rovatok formai elemzéséből nyert adatok a korszak különböző művelődéstörténeti tendenciáival és néhány jelentős eseményével indokolhatók, s több korábban fontosként kiemelt jelenséget alátámasztanak. Itt most csak utalunk két korábbi dolgozatunk¹¹ azon megállapításaira és indoklásaira, amelyeket az életrajzi rovatok elemzése megerősített: a politikai érdeklődés és szemlélet meghatározó szerepére, a kapitalista-polgári szemlélet és mintaképek háttérben maradására, illetve hiányára a nyolcvanas évek végéig, a *Vasárnapi Újság* esetében ugyanezen évtized folyamán a történelmi érdeklődés és a német orientáció látványos erősödésére.

Vannak azonban ennek az elemzésnek olyan tanulságai is, amelyekre szükséges külön is kitérni. Szerkesztői, írói visszaemlékezések állításai és a lapok átnézésének benyomása összecsengett: valóban úgy látszott, hogy a közművelődési lapok szerkesztői elsősorban a külföldi és belföldi lapokból ollóztak és a találmásra beérkező anyagokra hagyatkoztak. Az elemzés által feltárt összefüggések

¹⁰ PULSZKY Ferenc: *Életem és korom*. Bp. 1884². 2. köt.; KABDEBO, Thomas: *A Hungarian in exile: Francis Pulszky's political activities in England, 1849—1860*. London, 1969. (kézirat).

¹¹ BUZINKAY Géza: *i. m.* MKsz; *u.ó.*: *v. m.* ItK

viszont azt bizonyítják, hogy erősebb szerkesztői tudatossággal, a szerkesztői egyéniségnek és tájékozódásnak a korábban feltételezettnél nagyobb szerepével lehet számolni. Nagy Miklós lapjainak, főleg a *Vasárnapi Újságnak* marakáns vonása volt a közép-kelet-európai, majd a nyugat-európai—angolszász orientációt a nyolcvanas években felváltó német érdeklődés, a politika helyett történelem előtérbe állítása, s általában a tájékozódási irányok közötti mintegy görcsös választási kényszer, vagyis hogy a szerkesztő úgy vélte, az egyik irányt csakis a másik rovására érvényesítheti. Ágai *Magyarország és a Nagy Világában* kiegyensúlyozottabbak voltak a jellemző irányok, egymást inkább támogatták, mintsem kiszorították. Bármilyen jelentős volt e lapban is a politikai szempont szerepe, valamivel fontosabb volt a szellemi-művészeti élet figyelése. A lap történeti érdeklődése igen mérsékelt maradt, a környező országokból származó portrék úgyszintén kis számban jelentek meg benne, viszont Ágai élénk és növekvő érdeklődése egyformán irányult minden, nálunk polgáriassalabb nemzet felé. A *Vasárnapi Újság* szinte vívódott a magyar vagy a külföldi orientáció között, a *Magyarország és a Nagy Világ* természetesen tartotta életrajzi rovatának két egyenlő súlyú részre történő felosztását. Nagy Miklós mintha szorongott volna a nemzeti művelődés iránya miatti felelősség súlya alatt, Ágai viszont, úgy tűnik, mintha mindig kiegyensúlyozott, magabiztos és bizakodó lett volna. Az előbbi nagy irányvonalakat láthatott maga előtt, kombinált és történeti biztosítékokat keresett, az utóbbi élénk, szemfüles volt, és fel sem merült benne, hogy minden kérdésre, akár a súlyosabbakra is, éppen neki kellene válaszolnia.

A szerkesztők e néhány határozottabb vonása mögött lapjaik olvasóközönségének, tágabban a hazai középosztály két nagy csoportjának, a dzsentrinek és a polgári középosztálynak aspirációi is felfedezhetők, amint erről már fellejebb szóltunk. A két lap társadalmi-művelődéstörténeti helyének a korábbinál világosabb elkülönítése egymástól már e rovat alapján is indokolható, akár csak periódusaik megkülönböztetése.

Az élet- és jellemrajzok rovat kifejlett formája, tartalmi súlya a korai közművelődési laptípus „enciklopédiai” csoportját jellemezte. Ez a csoport a laptípuson belül kiemelkedő szerepet az 1870-es évek végéig játszott, utána osztoznia kellett az időközben differenciálódott hazai közönségen. A néplap típus már a 70-es évek első felében megjelent, s bár az évtized közepén valóban eltolódott a politikai lapjelleg felé, mégsem csúszott át teljesen abba a típusba. Helyesebb az a megfogalmazás, hogy egy évtizedig a közművelődési lapok perifériáján helyezkedett el, majd a 80-as évek közepétől kezdett erősödni közművelődési funkciója, amit többek között portréinak számszerű gyarapodásával együtt jelentkező belső struktúrállódása is mutat. Az 1880-as évtized művelődési palettája a korábbinál színesebb lett, s a változás a polgári—kispolgári rétegek részesedésének növekedésére vall. Az összes új közművelődési lap e rétegek valamelyikének készült, s még amikor mintaképeit tekintve közelített is a dzsentri középosztályhoz és lapjának, a *Vasárnapi Újságnak* példájához, a tájékozódás kiindulási alapja valamelyik polgári réteg-csoport volt. Az első-sorban vidéki kispolgári, kishivatalnok rétegnek készülő *Képes Családi Lapok*, a főleg nagyvárosi műveltebb polgári-hivatalnoki családoknak kiadott *Ország-Világ*, majd a polgári—nagyipolgári—értelmiségi családoknak készülő *Magyar Salon* alapján mind már polgári indíttatású volt. E lapok hangneme és szerkezete nemcsak egymástól tért el határozottan, hanem a korábbi „enciklopédiai” laptípustól is. E tekintetben szintén jó tanúk életrajzaik: a *Képes Család*

Lapokban és az *Ország-Világban* az elhunyt nagyságok rövid biográfiai adatközlésévé váltak, a bemutatások célja már rejtve sem a karriermodell nyújtása volt, hanem a társadalmi tiszteletadás. A *Magyar Salonban*, éppen ellenkezőleg, jelentős részben már esszévé alakultak az életrajzok, műelemzésekkel és világnézeti kérdések feszegetésével vagy pszichologizálással fonódtak össze, s ezért önálló rovat helyett joggal kerültek a tanulmányok közé. A történelmi gyökerekből táplálkozni kívánó dzsentri középosztálynak a hagyományos szerkezeten belül megmaradó-módosuló lapja, a *Vasárnapi Újság* mellett ekkor már a többi vezető közművelődési lap új struktúrát, új hangvételt kísérletezett ki. Sok új dolgot, megoldást kitaláltak, csak egy téren nem tudtak még megújulni: mindent átható szemléletükben. Ezek a polgári lapszerkesztési törekvések még lényegileg beilleszkedtek, sőt alárendelték magukat az uralkodó szemléleti hagyományoknak. E téren következett be történetükben fontos változás az 1890-es években.

S végül e korszak sajtótörténetének belső periodizációjához is adatokkal szolgálhat az életrajzi rovatok vizsgálata. Dezsényi-Nemes sajtótörténete „az első nagyszabású kapitalista lapvállalkozás: a *Pesti Hírlap*” megindulása miatt 1878-at tekintette időhatárnak.¹² (A *Pesti Hírlap* egyébként az év végén, Karácsonykor jelent meg először, ezért helyesebb lett volna inkább 1879-nél meghúzni a határt.) Az új sajtótörténeti összefoglalás¹³ a történetírási periodizációt, Tisza Kálmán hatalomra jutását (1875) fogadta el választóvonalnak. Bár úgy látszik, mintha az elsőként említett periodizáció külsőséges jegyre alapozott volna, az életrajzi rovatok alakulása arra mutat, hogy a kétféle korszakolás dátumai nemcsak a meghatározó súlyt és számszerű többséget alkotó politikai sajtó, hanem a közművelődési lapok esetében is a lényegbevágó átalakulás, strukturális átrendeződés kezdő és végpontjai. A hetvenes évek második felében zajlottak le azok a fontos szemléleti, magatartásbeli és a sajtó életén, az egyes lapokon, valamint a közönségen belüli szerkezeti változások, amelyek az évtized végére, fordulójára már új laptípusok megjelenésében is megnyilvánultak. A közművelődési lapok 1875. előtti időszaka úgy jellemezhető, mint a reformkorból eredő, sajátos magyar és tradicionális liberalizmus s evolúcióhit viszonylagos egységének szakasza. Az 1880-as évekre ez már nyilvánvalóan a múlté lett, s helyét átvette a különféle szemléleti korlátozások és szembenállások árnyalt, sokszínű színpada, gyakran meghasonlott szereplőkkel.

¹² DEZSÉNYI Béla—NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve*. Bp. 1954. 185.

¹³ KOSÁRY Domokos—NÉMETH G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története 1848—1890*. 2. köt. Bp. s. a.

BUZINKAY, GÉZA

Biographien in den ungarischen kulturellen Zeitschriften 1867 — 1890

In der ungarischen kulturellen Wochenblätter des vergangenen Jahrhunderts, nach dem Beispiel der deutschen Familienblätter, verbreiteten sich die biographischen Teile, deren Analyse kann uns mit neuen Angaben dienen, auf denen die weitere Inhaltsanalyse gebaut werden kann. Die statistisch analysierende Methode liefert für die Pressegeschichte zur Vergleichung geeignete Angaben zur Prüfung der Zeitschriftentypen, die keine Richtungsartikel mitteilen. Die Gestaltung der biographischen Teilen wurde nach gesellschaftlichen und geographischen Kategorien zwischen 1867 und 1890 beobachtet. Die quantitative Veränderungen der politischen, wirtschaftlichen und gesellschaftlichen, der geistigen-künstlerischen, der historischen und der Weiberporträts sowie der Biographien nach geographischen und nationalen Gliederungen — mittels Diagrammen und Tabellen — gewähren eine anschauliche Belehrung in Verbindung mit den analysierten Zeitschriften.